

Іван МОНОЛАТІЙ

Від ДОНЕЦЬКА ДО ПЕРЕМИШЛЯ

Як сучасна література
«пам'ятає» українські міста

Івано-Франківськ
«Лілея-НВ»
2019

УДК 82-09
М 77

Рецензенти:

доктор політичних наук, професор Максим Гон
доктор філологічних наук, професор Ольга Деркачова
доктор філологічних наук, професор Ігор Набитович

Монолатій І. *Від Донецька до Перемишля. Як сучасна література «пам'ятає» українські міста.* Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2019. 256 с.

ISBN 978-966-668-500-4

© Іван Монолатій, 2019

© Видавництво «Лілея-НВ», 2019

*Не можна втекти від минулого, тому що минуле
деформувало нас або ж ми деформували минуле.*

Самуель Беккет

*Минуле згорає в теперішньому,
а теперішнє живе лиш тому,
що несе у собі майбутнє.*

Джеймс Джойс

Не існує ніякого було, бо минуле є.

Вільям Фолкнер

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

*... бо ми не маємо тут постійного міста,
а майбутнього шукаєм.
(До євреїв, 13:14)*

Міста, подібно до людей, народжуються і помирають, дорослішають, а старіючи – дитиніють, впадають в ейфорію і амнезію (часто одночасно), зникають в пущах історії, розпадаються на порошок і відроджуються з руїн пам'яті. Не кожне місто має відвагу повернутися до своєї пам'яті, однак кожне місто має обов'язок пам'ятати. Особливо в нашу добу – вік забуття, кризи цінностей, глобалізації, космополітизму і збентежених ідентичностей. Бо ж міста, пам'ятаючи, забувають, звинувачують і бувають звинувачені, дають життя, його калічать і відбирають. Кожне місто має своїх славних доньок і синів, однак не кожне місто хвалитиметься своїми невдячними дітьми.

Як подолати пам'яттєве манкуртство, перетворити пам'ять на міцну зброю громадянського суспільства, не перетворитися на банкрутів пам'ятання, не стати ізгоєм пам'яті, врешті, як актуалізувати те, що забули міста і люди? Ці та інші важкі питання, відповіді на які вже заздалегідь не передбачають простих відповідей, стояли і стоятимуть перед читачами, а вже потім – державцями, політиками і громадянами.

Переконаний, що й ви, як і я, любите місто, цей важливий винахід людини. Історія міст – завжди різнобарвна, незважаючи на її, за замовчуванням, чорно-білі тони. Вона

може і мусить повторюватися, однак щоразу набуває нових і, як правило, неочікуваних обрисів. Міста рідко коли мають своїх рідних дітей, але завжди на їхню долю випадають родинні саги міст-близнюків, що колись зростали на спільному родинному ґрунті. Правда, є й міста-сироти, котрі не мають своїх прототипів чи родинних відгалужень – вони існують так, як бажають, свідомо чи неусвідомлено потрапляючи в пастки несвоїх пам'ятей. Тому в українських реаліях біографії міст, їхні долі та долі їхніх мешканців зазвичай різняться не лише часом і простором, а й хронотопом пам'яті, адже, як твердив Григорій Сковорода в десятій пісні свого «Саду божественних пісень», «всякому городу нрав і права»¹. Ці «нрави» і «права» й будуть моїми вічними супутниками в цьому дослідженні мнемопотосів українських міст, небагато з яких і досі мають «свій ум голова»². Адже згодом, заохочуючи до читання свого «Буйного вітра», Іван Багряний писав: «І хто сплянував це місто!.. Маловідоме, а може, й взагалі невідоме в світі, воно ось розпосторилося на землі й існує, ще й вражає якоюсь оригінальною сплянованістю, сказати б, символікою своєї сплянованости, якимсь своїм таємничим смислом, як загадковий гієрогліф. [...] Е, це місто має свої традиції і закони, які не так легко переіменити»³.

Тож про традиції: як і сотні інших, я народився в одному з багатьох міст європейського Сходу – українського Заходу, якому були притаманні полікультурність і поліконфесійність, нині майже цілковито втрачені. Щоправда, пам'ять про це тепер ще не зовсім стерлася – надто міцні палімпсести взаємодії культур та етнічностей, перехрещування навзаєм спільних

---

¹ Сковорода Г. С. Повна академічна збірка творів. 2-ге вид., стер. Харків: Видавець Савчук О. О., 2016. – 1400 с.; тут с. 60.

² Там само.

³ Багряний І. Буйний вітер. Роман. Мюнхен: Видавництво «Україна», 1957. 423 с.; тут с. 7, 11.

перемог і поразок, такого-сякого досвіду буття «своїх» і «чужих» у чітко окреслених границях міста, його соціокультурному просторі. Зауважу: цей досвід не врятував його мешканців від суперечок і конфліктів, фізичного насилля і цілковитого знищення «інших», «затирання» пам'яті про них, тим самим до характеристики міста додавши *травму* як іманентне позначення сутності міського життя, особливо у кривавому ХХ сторіччі. Тож важливим завданням для політичних еліт і пересічних містян є зрозуміти не лише банальність пам'яті-забуття, а знайти відвагу почати говорити про це зрозумілою для всіх містян мовою, а вже потім конструювати постпам'ять міста. Зазвичай це дається важко, коли, назагал пам'ятаючи, а отже творячи нові комеморативні практики, сучасне місто, по суті, забуває⁴.

Тож як, врешті-решт, мала б відреагувати на такі знаки часу сучасна українська література? Чи має вона таку властивість, аби, не ототожнюючись з історією чи політикою, витворити свій власний набір художньо-мовленнєвих практик пам'ятання про місто, а вже потім – добірних текстів, не позначених графоманством і кон'юнктурою, в яких є виразні акценти пам'яті? Адже, як відомо, сучасних книжок про наші українські міста є вже не одна полиця, однак досі не кожна з них можна вважати *добре написаною доброю книжкою*. Тому не дивно, що досі, як мені здається, наші автори, котрі творять за умов суверенної держави, прагнучи якісно нової літератури для сучасної України, шукають питоמו свій терен і свій бій нібито для того, як писав 1935 р.

---

⁴ Див. мою розвідку «Діри пам'яті. Як пам'ятаючи, місто забуває» про Івано-Франківськ, а також колективну працю М. Гона, П. Долганова і Н. Івчик «Місто пам'яті – місто забуття: палімпсести меморіального ландшафту Рівного» (2017).

⁵ Липа Ю. Бій за українську літературу. Варшава: «Народній стяг», 1935. 153 с.; тут с. 4.

Юрій Липа, щоб «зрозуміти свій час, зрозуміти людей, людські стремління й конфлікти, і зрозуміти – окреслити місце власної духової раси та її письменства серед людства»⁵. Адже, як зауважував цей письменник і громадський діяч, «динамізм розвою обумовлює динамічний елемент в українському письменнику. [...] Цей динамізм – глибший від трублення на походних сурмах і від маршових вигуків. Цей динамізм змушує письменника з тривогою вдивлятися в кожне українське лице, в кожний відрух, і в кожне порушення українських одиниць чи збірнот. Змушує його любовно селекціонувати думки сучасників і в поспіху заглиблювати свої руки в криваві рани історії. Що відпаде навіки, що розів'ється? Що з того довкола нас пануватиме потужно, а що безславно впаде?»⁶

Натомість відповідь на те, якою саме є сучасна українська література, дає Тамара Гундорова, яка вписала український літературний постмодернізм у канву «Післячорнобильської бібліотеки»: «...література, багатоголоса і багатомовна, переформулює всю історію розвитку національної культури, навчає, крім “ідентичності”, бачити “Іншого” та відкриває себе і приймає в себе великий інтертекст світової культури»⁷. А от в руслі сутнісної новизни сучасного письменства важливим складником є реставрація пам'яті. Її як вислід «карнавалу» Віра Агеєва розуміє передусім як «пам'ять жертв», адже «нікому не дано осторонитися історії й перечекати на узбіччі»⁸. Це стратегічне завдання увиразнюють пошуки місця й немісця в сучасній українській

---

⁶ Там само, с. 119.

⁷ Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодернізм. Вид. друге, випр. і доп. К.: Критика, 2013. 344 с.; тут с. 10.

⁸ Агеєва В. Дороги й середохрестя. Есеї. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 352 с.; тут с. 347.

літературі, що їх актуалізував Ярослав Поліщук літературним топографуванням місцевості як культурної практики в літературі, охопивши дослідницькою увагою топових письменників нашого часу⁹. Їхні, письменницькі, образи світу, людські уявлення простору, поєднуються з символічними і уявними локаціями. З-поміж них лише почасти побачимо, власне, місто.

А що місто, за визначенням Леоніда Ушкалова, це територія індивідуальної й соціальної свободи, вже на сторінках української класики можна віднайти місто-архетип, місто-лабіринт, місто-примару¹⁰. Чи щось подібне можемо знайти у творах сучасної української літератури, питання риторичне і ствердне водночас, адже йтиметься головню про авторів таких творів та їхню рецепцію «міської» пам'яті як такої. Бо, як побачимо далі, важливим тут буде символічний простір міста, який Максим Гон трактує як «певний обшир, який постає внаслідок цілеспрямованого використання сучасниками набутоків минулого і новочасного в різних сферах життєдіяльності, (не)свідомої взаємодії, комунікації індивідів з міським ландшафтом»¹¹. Адже показовим тут будуть не лише ідеологічна деколонізація/десоветизація міста, формування нових меморативних канонів і/або гендерний ракурс міського простору, оскільки, як висновує вчений, символічний простір, увиразнюючи зміст колективної пам'яті, «використовує тільки ті ідеологічні сили, що відображають політичні цінності

---

⁹ Поліщук Я. Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі. Чернівці: Книги-XXI, 2018. 272 с.; тут с. 8–9.

¹⁰ Ушкалов Л. Що таке українська література. Есеї. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 352 с.; тут с. 262–263.

¹¹ Гон М., Долганов П., Івчик Н. Місто пам'яті – місто забуття: палімпсести меморіального ландшафту Рівного. Рівне: Волинські береги, 2017. 232 с.; тут с. 19.

сучасників, їх потрактування минувшини й сповідувані соціокультурні цінності»¹². Йдеться головно й про відтворення пам'яті тих міст, які й нині спокушуються забуттям, стрімко перетворючись на такі собі моделі «фрагментованого суспільства»¹³. Тому Мартін Поллак цілком слушно закликає: «Усе залежить від нашого налаштування. Усе в наших руках»¹⁴, вбачаючи в текстах образи і політику образів.

Мій вибір творів української літератури 2000-х років у цій книжці особистий, а не репрезентативний. Тож я зосередив свою дослідницьку увагу лише на тих книжках, автори, сюжети та ідеї яких здалися мені значущими з погляду пам'яттєвих практик, незалежності од того, описують вони міста сучасної України а чи її історичні міста, що нині поза межами нашої суверенної території. Таких текстів нині є немало і небагато – тринадцять.

Причина моєї зацікавленості саме в них досить проста: у цих творах виразно окреслені топо́си пам'яті міста (українська Вікіпедія повідомляє про 461 місто в сучасній Україні). До того ж це й ті міста (за винятком, мабуть, одного – уявного), історія й городяни котрих мені, по-перше, імпонують своїми реальними життями й особливими характерами, а по-друге, це ті міста, в яких я провів деякий час як мандрівник й науковець. На жаль, поза мою увагою залишилося кілька знаних міст України, історична пам'ять яких в сучасній літературі ще не надто виразна, або ж ця пам'ять є палімпсестом, що потребує окремої студії, скажімо, з обширу літературного киевознавства. Крім того, вже нині можу твердити, що мнемотопоси міст, що їх я

---

¹² Там само, с. 41.

¹³ Див.: Поллак М. Топографія пам'яті. Есеїстика; пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів: Човен, 2018. 216 с.; тут с. 89, 98–100.

¹⁴ Там само, с. 100.

розглядатиму в цій розвідці, точно вписуються в топографію пам'яті європейських регіонів, чільне місце і роль в історії і політиці яких належить саме сучасній Україні та її громадянам. Адже, як стверджував свого часу уродженець Бродів, майбутній класик австрійської літератури Йозеф Рот, «міста мають безліч облич, силу примх, тисячу напрямків, розмаїття цілей, страшні таємниці, кумедні секрети. Міста приховують і багато відкривають, кожне з них – цілість, кожне – багатогранність, кожному відпущено часу більше, ніж журналістові, ніж людині, окремій групі чи нації»¹⁵.

Отож запрошую до мандрівки історичними містами України, що їх по-різному увиразнюють тексти української літератури (інколи й чужомовної) початку ХХІ сторіччя. Прочитавши й осмисливши їх як певну картину «українського» світу, ми наблизатимемося до культурної пам'яті, цінностей і уявлень їхніх авторів, побачимо історичний, політичний, ціннісний і поколіннєвий аспекти нашої літератури.

Насамкінець я маю приємний обов'язок подякувати всім, чий цінні поради, консультації і застереження були вельми доречні під час написання цієї книжки, моїм наставникам, колегам, учням і просто доброзичливцям: Михайлові Арсаку, Марті Валяк, Любомиру Гуралеві, Максимові Гоню, Ользі Деркачовій, Орестові Друлю, Зеновієві Жеребецькому, Василеві Іваночку, Ігореві Майгутяку, Василеві Мойсишину, Ігореві Набитовичу, Тетяні Спориніній, Богданові Томенчуку і Христині Шовкопляс.

Архітектоніка праці, вибір текстів, логіка викладу, а також помилки, що їх я міг припуститися в книжці, звісно, належать лише мені.

Наснаги для написання текстів, презентованих у цій книжці, пізнання міст великих, малих і зовсім незримих додавали

---

¹⁵ Рот Й. Вибране; пер. з нім. М. Ільтичної, за ред. І. Андрущенка. К.: «Український письменник», 2011. 305 с.; тут с. 228.

слухання записів музичних гуртів *Depeche Mode*, *The Hardkiss* і *Linkin Park*, а також співачок Avril Lavigne, Sia та Христини Соловій, а також читання поезій Оксани Забужко і Катерини Калитко.

А книжку цю я присвячую з любов'ю моїй дружині Тані – найпершій і найголовнішій читачці цього та інших моїх текстів.